

"על עסקי כרייה ופתיחה" – יסודות דיני בור בהלכה ובאגדה – שיעור כללי

פתיחה

בלימודנו בבבא קמא עד כה עסקנו בשלושה מאבות הנזיקין: שן ורגל, קרן, אש ובאדם המזיק. טרם נגענו באופן משמעותי בנזקי בור. סוגיות בור מופיעות גם בפרק השלישי, אך החשובות והעיקריות נמצאות בין דף מט ב לדף נד – במשניות האחרונות של הפרק החמישי. בשיעור הכללי נפתח בהגדרות היסוד של נזקי בור, והבעיות שהם מעוררים, וכמו שעשינו בעבר כשלמדנו 'אש', ניתן משקל גדול לסוגיית האגדה הצמודה לסוגיה ההלכתית ולאופן שבו היא מקרינה על הבנת ההלכה. לשיעור, אם כן, שני מוקדים:

1. היסודות התיאורטיים של חיוב בור על פי הגמרא והראשונים.
2. העמקה בסוגיית ההלכה והאגדה בדף נ א.

מקורות

- מט ב: במשנה "החופר בור ברה"י וכו' ועד המשנה בדף נ ב וברש"י. שימו לב היטב למבנה הסוגיה, למעברים בין חלקיה, ולהתפתחות הפנימית של סוגיית האגדה. חישבו על הזיקות בין חלקי האגדה כשלעצמם וזיקת האגדה אל ההלכה. משנה שקלים ה א. ברכות לג א: "תנו רבנן מעשה במקום אחד...שפגע בו רבי חנינא בן דוסא" (קיצור בנסיבות זמן: ללמוד מהמשנה ועד סוף הדיון במחלוקת רב יוסף ורבה בהסבר מחלוקת התנאים, ואח"כ לדלג למסורת על נחוניה חופר שיחין והאגדה). תוס' : "החופר", "ת"ר", "בבור".
- במשנה הראשונה במסכת (ב א) - נוסח הצד השווה שבסיפא שלה, וברשב"א על כך (להלן) ד"ה: "שדרך להזיק".
- ג א: "תולדה דבור מאי ניהו (אפשר להתחיל מ: "אלא אאבנו סכיננו ומשאנו...)...וממונך ושמירתך עליך. תוס' שם "וממונך", תוס' ר"פ שם "וממונך" (להלן), ובראב"ד שהובא בשטמ"ק דף ו א (להלן).
- תוספות כב א ד"ה "אשו משום ממונו", "ממונו אית ביה ממשא"; ותלמיד רבנו פרץ בשטמ"ק דף כב א בהסבר שיטת ריש לקיש דאשו משום ממונו (להלן).
- כט ב: "איתמר מפקיר נזקיו...וחד אמר פטור", ובדילוג קל: "תסתיים דר"א...שהחזירה למקומה".
- תוס' דף נו ב ד"ה "המעמיד בהמת חברו". מה העקרון שמחדש שם תוספות?

- נ ב: משנה "החופר בור וכו' והגמרא עד: ...אגובה נמי מחייב". רש"י ותוס' ד"ה 'לשמואל עד...שחוץ לבור'. שימו לב להערת רב חסדא על שיטת רב בדף נג א: "אמר רב חסדא...חבטא דידך הוא". עיינו ברא"ה בשטמ"ק להסבר שיטת רב בגמרא (להלן)
- כח א במשנה: נשברה כדו וכו' ובגמ' שעליה עד (ע"ב): ...ממונו הוא. וברש"י בדגש על ד"ה "דאפקרינהו", "אבל לא אפקרינהו". תוס' ד"ה "ה"מ היכא דאפקרינהו" במיוחד החל מ: "ושמואל דסבר הכא..." (עד סוף התוספות).
- מח א: "הכניס שורו...כמאן דכרייה דמי", פירש"י שם, והרשב"א שם (להלן). מדוע בעל החצר חייב?
- רמב"ם הלכות נזקי ממון פרקים יב-יג (ההלכות שלהלן)

משנה מסכת שקלים פרק ה משנה א

[*] אלו הן הממונין שהיו במקדש יוחנן בן פינחס על החותמות אחיה על הנסכים מתתיה בן שמואל על הפייסות פתחיה על הקינין פתחיה זה מרדכי למה נקרא שמו פתחיה שהיה פותח בדברים ודורשן ויודע שבעים לשון בן אחיה על חולי מעיים נחוניא חופר שיחין גביני כרוז בן גבר על נעילת שערים בן בבי על הפקיע בן ארזה על הצלצל הוגרס בן לוי על השיר בית גרמו על מעשה לחם הפנים בית אבטינס על מעשה הקטורת אלעזר על הפרוכת ופנחס על המלבוש:

חידושי הרשב"א מסכת בבא קמא דף ב עמוד א

שדרך להזיק וממונך ושמירתך עליך. ובור נמי אף על גב דאינו ממונו קרי ליה ממונך מפני שעשאו הכתוב כממונו כדאמרין שני דברים אינן ברשותו של אדם ועשאן הכתוב כאלו הן ברשותו כן פרש"י ז"ל, ואינו מחזור דמ"מ אין לקרותו ממון, ועוד ודאי נראה דלא גרסינן ליה מדאקשי' בגמ' עליה דרב דאמר מבעה זה אדם ואדם שמירתן עליך אדם שמירת גופו עליו ופריק תני שמירת גופו עליו ואם איתא אמאי לא אקשי ליה ממונך ממונו הוא, ולא עוד אלא דלא שייך למימר ביה לא ממונך ולא ממונו, ובגמרא דקתני מאי שנא בור דממונך ושמירתו עליך מסתבר לי דהתם לרבותא קאמר הכי לומר אפילו את"ל כיון דאוקמיה רחמנא ברשותך הרי הוא כממונך הני נמי ממונך.

תוספות רבינו פרץ מסכת בבא קמא דף ג עמוד ב

דהא לחבטה גופא הוי פושע ואפילו הכי מיפטר וליכא למימר תחילתו בפשיעה וסופו באונס חייב אלא היכא דכי סופו בפשיעה חייב.

חידושי הרשב"א מסכת בבא קמא דף מח עמוד א

ואף על גב דאמר מר איש בור ולא שור בור כו'. איכא למידק מאי קאמר אף על גב דאמר מר אדרבה כל שאתה אומר אפילו שור בור הוה פטור טפי דהו"ל בור שור של חברו ולא שלו, י"ל דה"ק אף על גב דאמר מר ולא שור בור דהוה משמע שאין לחייב כלל על בור שור לא אחר ולא הבעלים הכא חייב בעל החצר דכיון דבעל השור משלם לו נזק חצרו אם הפקיר רשותו הו"ל למלו"י הבור דכבורו הוא.

רמב"ם הלכות נזקי ממון פרק יב

הלכה א החופר בור ברשות הרבים ונפל לתוכו שור או חמור ומת אפילו היה הבור מלא גזות של צמר וכיוצא בהן הרי בעל הבור חייב לשלם נזק שלם שנאמר בעל הבור ישלם, ואחד שור וחמור או שאר מיני בהמה וחיה ועוף, לא נאמר שור או חמור אלא בהווה.

הלכה ב אחד החופר בור ברשות הרבים או החופר א ברשותו ופתח לרשות הרבים או פתח לרשות חברו או שחפר ופתח ברשותו והפקיר רשותו ולא הפקיר בורו הרי זה חייב בנזקיו, אבל אם הפקיר רשותו ובורו או שהפקיר בורו שברשותו או הקדישו הרי זה פטור שנאמר בעל הבור ישלם מי שיש לו בעלים וזה הפקר ובתחלה ברשות חפר מפני שחפר ברשותו.

הלכה ג אחד החופר או שנחפר הבור מאליו או שחפרתו בהמה או חיה הואיל והוא חייב למלאותו או לכסותו ולא עשה הרי זה חייב בנזקיו, ואחד החופר או הלוקח או שנתן לו במתנה שנאמר בעל הבור ישלם מי שיש לו בעלים מכל מקום.

הלכה ד אחד החופר או המגלה מקום שהיה מכוסה שנאמר +שמות כ"א ל"ג+ וכי יפתח איש בור או כי יכרה איש בור ולא יכסנו, ואם כסהו כראוי אף על פי שהתליע מתוכו ונפל לתוכו שור ומת פטור שנאמר ולא יכסנו הא אם כסהו פטור. כסהו בדבר שיכול לעמוד בפני שוורים ואינו יכול לעמוד בפני גמלים והלכו עליו גמלים ונתרועע והלכו עליו שוורים ונפלו בו, אם אין הגמלים מצויין באותו מקום הרי זה פטור מפני שזה אונס ואם יבואו שם גמלים אפילו לפרקים הרי זה חייב.

וממונך. ל"ג ליה דהא בור לאו ממנו הוא. וא"נ גרסינן ליה לאו דוקא אלא ר"ל שבא ההיזק על ידך, והאי פירושא צ"ל בסמוך גבי אש, דהתם פשיטא שאם הדליק גדישו של חברו באש של חברו שיהיה חייב, כדאמר בפרק הכונסעט הכופף קמתו של חברו בפני הדליקה.

שיטה מקובצת מסכת בבא קמא דף ו עמוד א

שכן תחילת עשייתו לנזק. פירשו בו הראשונים והיינו שכל דבר שהוא מונח במקום שמגיע נזק ממנו קרי תחילת עשייתו לנזק. ואין זה מחזור אלא כל דבר שאין רשות לבני אדם להניחו שם והנזק מצוי לו משם קרי ליה עשייתו לנזק וזהו בור ברשות הרבים שאין רשות לבני אדם לעשותו ברשות הרבים מפני שהוא מקלקלו והנזק מצוי בו וכן אבנו וסכיננו שהניחן בראש גגו אין דרך בני אדם להניחן בראש הגג מפני שהנזק מצוי משם דאינו מקום הצנעה כלל וכשהפקירן ברשות הרבים הרי הוא כחופר בור ברשות הרבים. **הראב"ד ז"ל.**

שיטה מקובצת מסכת בבא קמא דף כב עמוד א תלמיד הר"פ

אבל תלמיד הר"פ ז"ל כתב וז"ל: פירש רש"י דאליבא דריש לקיש לא מחייב אלא אם כן הדליק בגחלת שלו. ולא נהירא דהא אמרינן לקמן גץ היוצא וכו'. ועוד דקרא דאמר המבעיר את הבערה אש סתמא הוא דאמר ולא חילק בין שלו לשל אחרים. לכך נראה לפרש דלכולי עלמא חייב אפילו כשהדליק בגחלת שאינה שלו והא דקאמר משום ממונו לאו דוקא אלא רצה לומר תקלה וילפינן לה מבורו. ואף על גב דבורו שהפקירו פטור מכל מקום כיון שמצינו שחייבתו תורה על חפירת בורו כמו כן יש לנו לומר שחייבתו תורה על האש בשביל הדלקתו את האש. ע"כ.

שיטה מקובצת מסכת בבא קמא דף נ עמוד ב וזה לשון הרא"ה ז"ל:

אמר רב בור שחייבה תורה להבלו ולא לחבטו אלמא קסבר חבטא קרקע עולם הוא דמזקא ליה פירוש דבור בין בהבל בין בחבט גרמא בעלמא הוא ומן הדין ראוי שיפטר בגרמא דנזקין דעלמא דפטור אלא דרחמנא הוא דחייביה בהכשר נזקיו וחייביה אבורו ואהבלא וכיון דלא חזינן דחייביה אלא אהבלא חבטה כדקאי קאי ומן הדין פטור הוא דהא ליכא אלא גרמא בעלמא וליכא למימר אהא ולא שייך נמי כלל לחיוביה מדין תחילתו בפשיעה וסופו באונס דהוי בפשיעה אהבלא

רמב"ם הלכות נזקי ממון פרק יג

הלכה א כלים שנפלו לבור ונשתברו בעל הבור פטור שנאמר +שמות כ"א ל"ג+ ונפל שמה שור או חמור מפי השמועה למדו שור לא אדם חמור לא כלים, אפילו נפל שור בכליו ומת השור ונשתברו כליו חייב על הבהמה ופטור על הכלים.

הלכה ב הבור מאבות נזקים הוא ותולדותיו כמוהו מועדין מתחלתן, וכל המניח תקלה הרי זה תולדת הבור ואם הוזק בה אדם או בהמה משלם זה שהניח התקלה נזק שלם בין שהפקיר א התקלה בין שלא הפקירה, ואם הוזקו בה כלים פטור.

הלכה ג כיצד המניח אבנו או סכיננו או משאו או תבנו וקשו וכיוצא בהן ברשות הרבים והוזק בהן בין אדם בין בהמה חייב נזק שלם, וכן אם הניח ברשותו והפקיר רשותו ולא הפקירן, נתקל בקרקע ונחבט בתקלה זו והוזק בה חייב בעל התקלה, ואם הוזקו כלים בכל אלו או נטנפו פטור.